

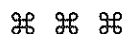
הרב יעקב זיסברג

עצמאות ישראל בארצו - מצווה או עצה?¹

לע"נ אמי הכ"מ עדה זיסברג
 נלבי"ע בבי בטבת תשס"א, נר ז' דחנוכה.
 האירה במידותיה ובמעשיה לכל הסובבים אותה
 ת.נ.צ.ב.ה.

ראשי-פרקים

- א. מצוות ירושת הארץ
1. דעת הרמב"ם
2. דעת הרמב"ן
3. מאז תקומתה של מדינת ישראל העצמאית
4. ויתור המדינה על ריבונתה
5. פג תוקפן של "שלוש השבועות"
- ב. חיוב תרומות ומעשרות
- ג. הרואה בתי ישראל ביישובן
- ד. שש תקיעות שהיו תוקעין בערב שבת
- ה. סיכום וסיום

החירות כערך עליון לאדם הפרטי ולאומה הוא דבר פשוט ומובן. היחיד מתחיל את יומו בברכת "שלא עשני עבד". המצוות הראשונות שנאמרו לאחר מתן תורה הן מצוות עבד עברי ואמה עבריה (שמות כא, א-ב).² הרי לנו שקודם כל חייב אדם לעמוד ברשות עצמו; העבדות היא פגם במהות האדם. לא רק האדם כך, אלא גם בעלי חיים, וכפי שביארו חז"ל (עירובין יח, ב) את עלה היונה שבפי היונה (בראשית ח, א): "יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה, ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם."³

כך גם ביחס לאומה - יציאת ישראל מעבדות לחירות קדמה למתן תורה; פסח, חג החירות, קודם לחג השבועות. תפילה קצרה שהתפלל כהן גדול ביום הכיפורים היתה על המשך השלטון - "ולא יעדי עביד שלטון מדבית יהודה" (יומא נג, ב). והגאולה השלימה נחזתה אצל חז"ל בדברי שמואל (סנהדרין צט, א): "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד."

- 1 בנושא זה דן בהרחבה הרב מ"צ נריה זצ"ל במאמרו "עצמאות ישראל בהלכה", תושבע"פ יא (ירושלים תשכ"ט), עמ' קב-קטז, ובספרו צניף-מלוכה (כפר הרא"ה תשנ"ב), עמ' 15-27. ראה עוד מאמרו של איתמר ורהפטיג, "הקמת המדינה כמצוה", תחומין יח, עמ' 421-432; והרב זלמן קורן, בקובץ ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 181.
- 2 עיי שיחות הרצי"ה קוק, פרשת משפטים (ירושלים תשכ"ז) סעיף 8, וסדרה שניה (תשל"ג) סעיף 10. ראה עוד: ראבי"ע והעמק-דבר שמות כ, ב.
- 3 נמצא שיונה ועלה זית בפיה אינם בדווקא סמל השלום, אלא סמל החירות - עיי הרב שמשון רפאל הירש, בפירושו לתורה (ירושלים תשל"ז) בראשית עמ' צט.

לא היחיד ולא האומה יכולים לגלות את סגולותיהם הטבעיות כשהם משועבדים לאחרים. "אין לאחד מציאות כאשר הוא תחת יד אחר" (מהר"ל, נצח ישראל, פרק ל), ולכן כשעם ישראל "אינם בארצם והם תחת רשות אחרים... הוא שלא כסדר העולם." (מהר"ל, שם, פרק א).

אך עם כל חשיבותה הרעיונית של החירות והעצמאות, עדיין אנו שואלים: האם יש לכך השלכה הלכתית מעשית? האם מצוות יישוב ארץ-ישראל מחייבת לא רק את הישיבה בארץ, אלא גם את העצמאות בארץ? בפרקיו של מאמר זה נוכיח שעצמאות ישראל גרמה שמצוות, הלכות ותקנות שלא נהגו בגלות או בזמן שישראל היו משועבדים בא"י, נהגות כיום - חלקן מדאורייתא וחלקן מדרבנן.

א. מצוות ירושת הארץ

1. דעת הרמב"ם

על דעת הרמב"ם במצוות יישוב ארץ-ישראל כבר עמדנו במקום אחר,⁴ והוא הרי הגדיר את המצווה: "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה" - ולכאורה משמע בתוך זה גם ריבונות. אך גם לדעת הרמב"ם - על פי ביאורו של בעל מגילת-אסתר (בהשמטות לסהמ"צ מ"ע ד) - נהגה מצווה זו "כל זמן שלא גלו מארצם." מצוות הכיבוש נהגה, לדבריו, "כאשר לא נהיה משועבדים לאומות"; ומצוות הישיבה - "בזמן שבית המקדש היה קיים".

הרב מאיר דן פלצקי הרחיב את דבריו בכלי-חמדה (פרי מסעי א), והוא הבין במגילת-אסתר, שהתנאי למצוות כיבוש הוא שלטון וריבונות - "שלא היו ישראל משועבדין לאומות העולם, והיתה א"י לגמרי ברשותן של ישראל". לכן, בבית שני, כשהיו ישראל "ברשות כורש והיו נכנעים תחתיו", לא נהגה מצוות הכיבוש, כי "לא היה [זה] בגדר ירושת הארץ הגמור". לעומת זאת, התנאי למצוות הישיבה הוא ש"בית המקדש קיים", ולכן גם בבית שני נהגה מצווה זו, "אף על פי שאין זה ישוב הארץ הגמור", והיו משועבדים לאומות העולם - "מכל מקום קדושת בית המקדש השפיעה קדושה על כל א"י, והיתה מצוה בישיבתה".

נראה לענ"ד שאין הכוונה רק להשפעת קדושה מטאפיסית, אלא בית המקדש מבטא את העצמאות, שכן הוא מהווה גורם מאחד בעם ישראל, וכן את הכרת הכל באוטונומיה הרוחנית של עם ישראל.

לדעת רבי צדוק הכהן מלובלין (אגרת-הקודש, בסוף הספר פוקד-עקרים, עמ' 56), המקור למצוות ישיבת א"י הוא בפסוק (דברים יא, לא) "וירשתם אותה

4 ראה מאמרי "מצוות ירושת א"י והישיבה בה", טללי-אורות ו' (תשנ"ה), עמ' 330-309.

וישבתם בה". הרי שמצוות הישיבה מתקיימת דווקא לאחר ירושת הארץ - כי "אין נקרא ישוב אלא בישיבה בשלוח, והיינו שהם (ישראל) אדוני הארץ... בשלוח ובממשלה, שזה נקרא ישיבה". לכן - קובע הוא במקום אחר⁵ - שלאחר חורבן הבית, גם אלו שנשארו בא"י והיו משועבדים למלכי העמים, היה מעמדם כמו אחיהם היושבים בחוץ לארץ, כיון ש"אין זה נקרא ישוב... רק גירות בעלמא, ולא מקיימים וישבתם".

2. דעת הרמב"ן

לדעת הר"ש קלוגר (שו"ת האלף לך שלמה אה"ע סי' קו), אף הרמב"ן סבור שמצוות יישוב הארץ אינה חלה אלא "בעת שישראל שרויין על אדמתן, שכך נאמר: וירשתם אותה וישבתם בה". משום כך, לדעתו, "בזמן הזה [=בהעדר שלטון וריבונות] ליתא להאי מצוה כלל... ואין הבעל יכול לכופ את אשתו".⁶

אולם רבי יהושע מקוטנא (ישועות-מלכו יו"ד סי' סה) סובר שאף שיחידים העולים ומתיישבים בא"י בימינו אינם מקיימים את עיקר המצווה, כיון ש"עיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה, כאדם העושה בתוך שלו לכבוש א"י, שתהיה תחת ירושתינו - לא על ביאה ריקנית של עתה", מכל מקום יחיד זה מקיים את הכשר המצווה, שאף היא מצוה גדולה, "כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה", ובכך מכינים את הדרך לשלטון העם בכללו על הארץ, והכשר מצווה כמצווה. הוא מדמה זאת ללישת הבצק ואפיית המצה, המכינות לקיום המצווה העיקרית, שהיא אכילת המצה.⁷

כיון שעיקרה של המצווה הוא עצמאות העם בארץ, ממילא לא שייך שהמצווה תתקיים על ידי יחידים, אלא על ידי הציבור כולו, וכדברי "הגדול

5 דברי-סופרים עמ' 12. בספר ישראל-קדושים עמ' 35 כתב: "קוממיות - בקומה זקופה; לא כאלו הנוסעים היום לארץ הקודש, להיות שם בשפלות ובגלות בין העמים המושלים שם. דאין זה חזרה לארצנו ולקדושתנו בפועל". מעין זה כתב גם הרב י' רוזנטל ב"כרם ציון השלם", אוצר התרומות (ירושלים תשכ"ח) עמ' 4-5.

6 שו"ת האלף לך שלמה, אהע"ז סימן קו, עמ' 67.

7 התשובה נכתבה לר' חיים ישראל מקוצק (תר-תרסב), שהיה בנו של ר' דוד ונכדו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל מקוצק. בהחשיבו את תנועת שיבת ציון, חיבר בשנת תרמ"ו קונטרס בשם "שלום ירושלים" - "מעניני חיבת ומצוות ישיבת ארצנו הקדושה בזה"י". את הקונטרס שלח לגדולי הדור, וכך זכה לתשובתו של ר' יהושע מקוטנא, וכן לתשובותיהם של בעל אבני-נור" (יו"ד סי' תנה) ושפת-אמת (נדפסה בתולדות-אדם, לודג' תרפ"ג). הקונטרס שלום-ירושלים נמסר לדפוס רק בשנת תרפ"ה ע"י האדמו"ר מסוקולוב, בן המחבר. ושוב נדפס בירושלים (תשמ"ו) בתוספת מבוא והתשובות אל המחבר.

ממינסקי", הרב יהודה ליב פרלמן,⁸ ש"משונה היא מצוה זו מכל המצות - שכל המצות חיובם אישי... והמצוה הזו של ישיבת א"י חיובה כללי ומוגדר, רצוני לומר: החיוב הוא על כלל האומה."

אולם קשה לקבל פירושים אלו בדברי הרמב"ן, ולתלות את קיומה של מצוות יישוב א"י בעצמאות היושבים בה, שהרי הרמב"ן כתב: "מתחייב בה (במצוות הישיבה) כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות". והרי חז"ל דרשו בספרי על הפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה" (דברים יב, כט) שישבת א"י שקולה כנגד כל המצוות - והלא בזמנם הייתה הארץ תחת שלטונם של נכרים.

ובכל זאת מדויקים הדברים בדברי הרמב"ן, כפי שהזכרנו לעיל, שעיקרה של המצווה הוא בעצמאות היושבים בארץ, שהרי לשונו היא: "ולא נעזבנה (את הארץ) ביד זולתנו מן האומות." הרב צבי יהודה קוק⁹ דייק מדבריו, שאין הוא קורא שלא נעזבנה ביד נוכרים גרידא, אלא "ביד זולתנו מן האומות" - היינו: המצווה המוטלת עלינו היא לקיים בארץ ריבונות ממלכתית. משום כך, יש מצווה מיוחדת על הציבור, שכן את זאת לא יכול היחיד לקיים.

ואכן מסתבר כדברי הרצ"ה, שהרי מצוות יישוב הארץ כרוכה במצוות כיבושה, שזהו מעשה של מלחמה, והלא מלחמה אינה עניינו של היחיד. גם בפירושו לתורה (במדבר לג, ג) מנסח הרמב"ן את דבריו בלשון רבים: "יצווה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'. ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער... יעברו על מצות ה'". אין זה מונע מהרמב"ן להחיל את המצווה גם על יחידים, וכדבריו שם שמצוות יישוב הארץ מעניקה לבעל כוח לכפות את אשתו לעלות ארצה, וכן להיפך.

החיוב לריבונות בארץ, הוא המחייב לדעת הרמב"ן, בהמשך דבריו בסהמ"צ, לכבוש את הארץ מידי שבעת העממים; וגם "אם רצו נשלים [עמהם] ונעזבם בתנאים ידועים", בכל זאת "הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות". לא די אפוא בהשלמתם של הגויים עמנו, אלא עלינו להגיע לידי שלטון וריבונות גם בערים שהם יושבים בהן.

8 דבריו נדפסו ב"סיני" ח"י (ת"ש), עמ' ריג-ריד, ובספרו של הרב י' שציפנסקי, "א"י בספרות התשובות" ח"ג עמ' ס. מסקנתו היא, ש"ירק האומה בכללה רשאית כיצד ועל ידי מי ומתי תישוב הארץ; וללא החלטה ציבורית כזאת, אין הפרט מחויב במצוה." ועי' במש"כ הרב יעקב אריאל, "באהלה של תורה", עמ' 77.

9 שיחות הרצ"ה קוק, יום העצמאות - כ"ח באייר, עמ' 61. "לנתניבות ישראל", ירושלים תשל"ט, ח"ב עמ' קנח-קנט.

3. מאז תקומתה של מדינת ישראל העצמאית

מכל מקום, בין לדעת הרמב"ם ובין לדעת המפרשים בדעת הרמב"ן שקיום המצווה תלוי כל כולו בעצמאות היושבים בארץ, משהוקמה מדינת ישראל, ממילא נגאלה המצווה "מיתמותה ובדידותה", כלשונו של הר"ד סולובייצ'יק בחמש-דרשות (ירושלים תשל"ד) עמ' 88-89.

אולם לכאורה כלך לאידך גיסא: קודם שקמה המדינה, היה חשוב שירבו מספר היהודים בארץ, ובכך יזכה העם בריבונות. אולם כיון שכבר הושגה המטרה, שוב אין חובה לעלות ולהתיישב בה. הרא"י וולדנברג (ציץ-אליעזר ת"ז סי' מח עמ' רכג-רכד) דחה טענה זאת, כיון שהמצווה עומדת בזכות עצמה, ולא נועדה להשגת מטרת כלשהי. הרי אף לאחר שנכבשה הארץ עדיין - כך לשונו של הרמב"ן - לא רשאים "שבטינו לעזובה ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן מן המקומות". כך משמע מהתוספתא (עי' פ"ה) שהביא הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא כה, יח): "כל זמן שהם עליה כאילו היא מכובשת, הא אינם עליה - אינה מכובשת". כלומר, אפילו אם נכבשה הארץ, אם עדיין אין הכיבוש שלם כשכל עם ישראל אינו מתיישב בארץ, לא נחשב הדבר שנכבשה הארץ לפני ה'. יתר על כן: יש הסוברים שמצוות יישוב ארץ ישראל חלה, כמצוות אחרות התלויות בארץ, בתנאי שכבר רוב יושביה עליה. החתם-סופר (בחידושו לסוכה לו, א ד"ה דומה לכושיל) ביאר שרבי ישמעאל, המבאר (בברכות לה, ב) שהפסוק "ואספת דגנך" מורה לנו "הנהג בהם מנהג דרך ארץ" - זה אינו "אלא בא"י ורוב ישראל שרויין על אדמתם, שהעבודה בקרקע מצווה משום ישוב א"י, ולהוציא פירותיה הקדושים." על כך הקשה נינו, הרב אברהם סופר (בקובץ "המעין" גל' ט, ב): מדוע מצוות עבודת הקרקע, שהיא משום ישוב א"י, תלויה ברוב ישראל? ביאר זאת הרב מ"צ נריה,¹⁰ לפי מש"כ בעל מגילת-אסתר, שהתנאי לקיום מצוות יישוב א"י הוא "כשאיין אנו משועבדים לאומות". תנאי זה מתקיים דווקא כשכבר רוב ישראל שרויין בא"י.

לפי זה ניתן לבאר מדוע השמיטו הר"י והטור את ההיתר שבגמ' גיטין (ח, ב) לומר לכרי בשבת לכתוב שטר בשבת כאשר הדבר מועיל לישוב א"י. הסביר זאת ה"ר ישעיהו ברלין-פיק (ייש סדר למשנה"י, חלה ד, יא): "משום [ש]ישוב א"י אינו אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתן. אבל עכשיו בעוונותינו כי רבו, מאי ישוב א"י שייכח?... לפיכך, מדהשמיטו הר"י והטור, נראה שבזמן הזה,

10 עצמאות-ישראל (ראה לעיל הערה 1) סעיף ה עמ' קח.

שזרים משלו שם ובידיהם לגרש את ישראל בכל מקום שהם יושבים שם... לא התירו לכתוב אונו אפילו בשבת." נמצא שחז"ל התירו אמירה לנכרי בשבת משום ישוב א"י רק בזמן ש"ישראל שרויין על אדמתן".

אבל אם מכאן נרצה להביא ראיה שכל כולה של מצוות יישוב הארץ אינה חלה אלא לאחר שכבר היא ארץ נושבת - כבר דחה זאת הרב יעקב אריאל (באהלה של תורה סי' ד עמ' 77-78), שרי ישעיהו ברלין לא הצריך ריבונות ממש לצורך קיום מצוות יישוב הארץ, אלא כדי שלקניה תהיה תועלת; שאם אין לנו ריבונות, מה תועלת בכך שנאמר לגוי לכתוב את השטר בשבת?¹¹

ובכל זאת, כך כתב ה"ר ש"י זיין¹² על פי שו"ת מרחשת (או"ח סי' כב) שהמצווה מתקיימת בישיבה בצירוף קניין קרקע בארץ, וע"פ מש"כ בשו"ת ישועות-מלכו, שעיקר המצווה היא כשעם ישראל נמצא בארץ "כאדם העושה בתוך שלו". אמור מעתה, שלקיומה של מצוות יישוב הארץ בשלמותה ובמלוא הדרה אי אפשר היה להגיע אלא לאחר הקמת המדינה.

4. ויתור המדינה על ריבונותה

הבנתו של ר' יהושע מקוטנא בעל ישועות-מלכו בדברי הרמב"ן שימשה כבסיס לדעות שונות באשר לקיום מצוות ירושת הארץ בעת שאין עליה ריבונות יהודית.

באותה מידה שמצוות יישוב הארץ מקבלת את מלוא משמעותה כשיושבים במדינה עצמאית, הרי יש לדון בהתיישבות באותם מקומות שהמדינה מוותרת על ריבונותה בהם. ואכן, כך טען הרב יהושע צוקרמן ("נקודה" 43, תשמ"ב, עמ' 19) בזמן פינוי סיני. לדעתו, יחיד שמתיישב בארץ כאשר זרים שולטים בה, והיא אינה תחת ריבונות ושלטון יהודיים, אינו מקיים מצווה בישיבתו, אלא רק "הכשר מצווה" מכיוון שבישיבתו הוא מכין את הדרך לשלטון העם בכללו על הארץ. ממילא, משהחליט השלטון הריבוני בישראל לפנות שטח מסוים מהארץ, אין להישאר עוד במקום זה ועל המתיישבים לעזוב את בתיהם ואת האזור.

11 הוא עצמו ביאר שהרי"ף השמיט הלכה זו, כפי שהשמיט הלכות אחרות שלא נהגו בימיו בגולה, היינו: הלכות תרומות ומעשרות ושביעית. אולם אין בכך כדי להסביר את השמטת הטור, שכן הוא כן הביא ביו"ד (סי' שלא) את הלכות תרומות ומעשרות.

12 נדפס בעיתון "הצפה", כ"ז בטבת תשי"ח, וב"תחומין" י' (תשי"ן), עמ' 25. אם נכונים הדברים לזמנו, שלשה חדשים לפני הקמת המדינה, קל וחומר לימינו, לדור שזכה להתרחבותה וביסוסה של מדינת ישראל לאחר מלחמת ששת הימים.

אולם מסקנתו אינה מוכרחת: ראשית, כשהגדיר רבי יהושע מקוטנא בישועות-מלכו את הישיבה בארץ כ"אדם העושה בתוך שלו", לא הבחין בין יחיד לבין ציבור. הרי יתכן מצב שבו מדינה ריבונית תהיה מוגבלת במדיניותה על ידי מעצמות זרות, ולא תוכל לעשות בארצה כבתוך שלה; ומאידך גיסא, יתכן מצב שבו יחיד עושה בנחלתו כבתוך שלו, ואיש לא יאמר לו מה תעשה. ועוד, בוודאי שלפי הרמב"ן ("מתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות") יכול אדם לקיים מצוות יישוב הארץ אפילו כשהוא יחיד, ואפילו כשהוא מגיע ארצה ויושב בה תחת שלטון זר.

מדברי רבי יהושע מקוטנא הסיק הרב עובדיה יוסף (תחומין י', עמ' 44) שבאותם מקומות שאין לנו בהם שליטה מלאה, לא חלה מצוות כיבוש אף לדעת הרמב"ן, כיון שאדם אינו יכול לעשות שם כבתוך שלו. לדעתו, כשהשלטון חלש, ואינו יכול לגרש את הנכרים מבתיהם ומעריהם, ואינו יכול לאבד עבודה זרה ממקומות אלו - לא ניתן לקיים באותם מקומות את מצוות יישוב הארץ.

אולם פוסקים אחרים נחלקו עליו, וכך טען למשל ה"ר שאול ישראלי (שם עמ' 54-56) שהקשיים שבישיבה בארץ אינם מונעים את האפשרות לקיים את מצוות היישוב בארץ, שאל"כ לא קיימו ישראל בזמן יהושע והשופטים את המצווה, שהרי לפניהם עמדו קשיים רבים, וכדברי דבורה בשירתה: "חדלו ארחות, והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות" (שופטים ה,ו).

הרב א"י זלזניק¹³ טען שחוסר היכולת לבער עבודה זרה מארצנו אינו מעיד על חסרון בשליטתנו על הארץ, שכן כך נהוג בעולם כולו. וכי בזמנים שהשלטון בארץ לא קיים את מצוות התורה, נשללה מהמאמינים האפשרות לקיים את מצוות יישוב הארץ!!

אם כן, למה התכוון רבי יהושע מקוטנא כשתלה את קיום המצווה באפשרותנו לעשות בארצנו כבתוך שלנו? בעת שכתב את תשובתו שבישועות-מלכו (תרנ"א, 1891), היו התורכים שולטים בארץ, והם היו עלולים ליטול מיהודי שהתיישב בארץ את הקרקע שעיבד ואת ביתו שבנה. נמצא שלעיתים קרובות ביאתו של יהודי ארצה הייתה "ביאה ריקנית", שאחריה לא באה ישיבה של קבע. בתנאים אלו, העלייה ארצה אינה מחויבת מטעם מצוות יישוב הארץ.¹⁴

13 בהערות לספר הר-הקודש לרב מ"י שפירא (ירושלים תשנ"ב, עמ' שכה-שכו). ראה עוד מאמרי: "קריעה על ערי יהודה וירושלים", המעין, תמוז תשנ"ו, עמ' 33.

14 תיאור ראה בספריהם של י" קלוזנר, בהתעורר עם (ירושלים תשכ"ב, עמ' 198-352); מ' אליאב, א"י וישובה במאה הי"ט (ירושלים תשל"ח, עמ' 259-266); י' פרידמן, משטר הקאפטולאציות

5. פג תוקפן של "שלוש השבועות"

אחת הטענות המרכזיות כנגד מפעל ההתיישבות של התנועה הציונית מתבססת על שלוש השבועות שהשיע הקב"ה, ששתיים מהן הן שלא יעלו ישראל בחומה, ושלא ימרדו ישראל באומות (כתובות קיא,א). בעל מגילת-אסתר ביאר באמצעות שבועות אלו את השמטתו של הרמב"ם את מצוות יישוב א"י.

הצהרת בלפור שניתנה בשנת תרע"ז ואושרה ע"י חבר הלאומים בסאן-רמו בשנת תרפ"א, ואשר הכירה בזכותו של העם היהודי להקים בית לאומי בא"י, הסירה - כדברי ה"ר מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בעל אור-שמות, את פחד השבועות.¹⁵ ומעתה ואילך "חל עלינו חובת עליה מיד, וכל משפחה ומשפחה וכל איש ואשה חייבים לעלות לארץ ישראל" (הרב יוסף צבי הלוי, תורת א"י, ספר עשר תעשר, הכל מעלין לא"י, עמ' ו). הקמת המדינה חיזקה את החלטת אומות העולם הזו, והסירה את המנעולים שבהם סגרו אומות העולם את שערי הארץ. "מעתה בידנו לשוב לארץ ולכוון בה מדינה כרצוננו, להקים בה צבא שישמור עלינו מאויב ומשחית ולא יתן את דם ישראל ניגר ללא יד נוקמת. דבר גדול זה בא לנו בהקמת המדינה, ניצלנו על כל פנים מאימת השבועה ומאירתה, והרי עניין זה חשוב הוא לאין ערוך מצד עצמו" (הרב שאול ישראלי, ארץ-חמדה א, עמ' לה-לו). ובמקום אחר (תחומין י, עמ' 50) כתב: "עם הקמת המדינה חזרה חובתם של כלל ישראל לעלות בכל התוקף."

לעומתו, טען האדמו"ר מסאטמאר (ויאל-משה, מאמר שלושת השבועות סעיף כג), שגם לאחר הקמת המדינה נוהגות השבועות, ומשום כך הורה לחסידינו להימנע מלהיכנס לאזורים שנכבשו במלחמת ששת הימים, כמו הכותל המערבי ומערת המכפלה. אך גדולי ישראל, גם מאלה שלא הזדהו כציונים, נחלקו עליו. וכך כתב, למשל, הר"י קניבסקי,¹⁶ שאף ש"בתחילה היה שלא כדין, אבל עכשיו שאין שלטון אחר לכאורה ליכא איסור מצד ג' השבועות." וכן כתב הר"ר גרוזובסקי:¹⁷ "לא אדבר אם היתה בכאן העברה על השבועה לפי המצב המציאותי שהיה, אבל ודאי שהשתתפות בבחירות וגם השתתפות בממשלה אין

ויחסה של תורכיה לעליה ולהתיישבות 1856-1897, קתדרא 28 (תשמ"ג), עמ' 47-62. וראה עוד דברי הר"י אריאל בספרו אהלה של תורה (לעיל הע' 8).

15 פורסם ב"התור" תרפ"ב גיליון ג. דבריו הובאו ע"י הרב כשר ב"התקופה-הגדולה", עמ' קעד-קעה, ועיי' הרצ"ה קוק ב"לנתיות-ישראל", ח"ב, עמ' קסז-קסח.

16 "קריינא דאגרתא" (בני ברק תשמ"ו) סי' רח עמ' רכג.

17 ספר "בעיות הזמן" עמ' סח,ב.

בהם משם העברה על השבועה. "הרי"א הענקין כתב:¹⁸ "המאמרים שכתבתי קודם הקמת המדינה וגם אח"כ יעידו שאיני מחסידי הממשלה, ושהתנגדתי בכל עוז להקמת המדינה. אבל עתה... אחר שהוקמה מדינת ישראל בהסכם כל האומות, צריכים אנו להאזר בכל כוח בנפש ובממון לעזור למדינת ישראל".

ג. חיוב תרומות ומעשרות

שיטת הרמב"ם (הלי תרומות א, כג) היא, ש"ביאת כולכם" היא תנאי לחיוב תרומות ומעשרות מדאורייתא, ו"כל יושביה עליה" הוא תנאי לקיום מצוות יובל מדאורייתא, ולכן בתקופת בית שני אין חיוב אלה מדאורייתא. לעומתו בעל "הלכות ארץ ישראל" (דין חיוב חלה סעיף י, המיוחס בטעות לטור) סובר, שמשפרקו החשמונאים מעליהם עול מלכות זרים נתחייבו המקומות שהתזיקו בתרומות ומעשרות מדאורייתא, וכמו שכתב: "ולפי דעתי לא בעיא קידוש מקום מה שכבשו עולי מצרים. ואפילו היום, אם עיר אחת בא"י מיוחדת לדירת ישראל, והשדות מיוחדות לישראל, ולא יהיה עליהן אימת גוי לגרשם ממנה - זו היא קדושתה, וחיוב במעשר מדאורייתא".

בעל ערוך-לנר (יבמות פב, ב ד"ה ובמדרש רות) ביאר, שכך היא גם דעת בעלי התוספות ביבמות (שם ד"ה ירושה), שבזמן עזרא ונחמיה, כשעדיין לא היו אדוני הארץ, ועדיין לא נתקיים 'וירשתה', "לא נהגו תרומה מן התורה, עד אחר כך שבטלה מלכות פרס, או עד שניתנה להם ממשלה שלמה".

כאמור, לא כך היא דעת הרמב"ם, הקובע "שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם... לא כשהיו בירושה שניה שהיתה בימי עזרא, שהיתה ביאת מקצתן". וכך פסק גם מרן בשו"ע יו"ד שלא, ב. הרמב"ם כתב 'כל ישראל', ומסתבר שדי ברוב ישראל, "אבל במה נצרך בארץ אשר מהם נחשב הרוב לא אדע עדי יבוא מורה צדק" (לשון ה"ר דוד מקרלין בספרו שאילת-דוד).

ה"ר אי"י וולדינברג חידש (ציץ-אליעזר ח"י סי' א), שהמודד הוא "שישים ריבוא מישראל", כמו שהיה ביוצאי מצרים שיצאו לכבוש את הארץ. אך בימי עזרא עלו רק 40,360 (עזרא ב, סד), ולכן לא הועיל קידושם לחיוב תרומות ומעשרות מהתורה. בכך פירש מדוע טרח רבנו גרשום בחידושו לערכין לב, ב לבאר את המובא בגמרא, שמשגלו שבת ראובן ושבת גד וחצי שבת המנשה בטלו יובלות, בכך שבימי עזרא "אפילו עישור מישראל לא היו במקומן", ולכן לא מנו יובלות.

18 "תשובות איברא" ח"ב (ניו-יורק תשמ"ט), עמ' ריא-רטז.

משום כך, הוסיף הרא"י וולדנברג, כשמאוחר יותר הגיע היישוב היהודי בארץ למספר שישים ריבוא, חזר חיוב תרומות ומעשרות להיות מהתורה.¹⁹ לדעת הר"י מקוטנא (ישועות-מלכו, חידושים על הרמב"ם, הל' תרומות א, כו), גם דעת הרמב"ם היא כך, שהשיעור של ביאת כולכם הוא שישים ריבוא. וממילא בימינו, שכבר יושבים בארץ ב"ה הרבה יותר מאשר שישים ריבוא, חיוב תרומות ומעשרות הוא מן התורה.

אולם הרב מ"נ שפירא (הר-הקודש, מאמר קדושת הארץ סעיפים פא-פז) הוכיח שהרמב"ם אינו סובר כך, שהרי כתב במפורש שחיוב תרו"מ מן התורה הוא רק "בזמן שכל ישראל שם"; ואף הוסיף וכתב שכל זמן בית שני וכן לעתיד עד ירושה שלישית, אין נוהגים תרומות ומעשרות מהתורה. והרי בהמשך תקופת בית שני נתרבו ישראל, וכדברי הגמ' בגיטין נז, א): "שישים ריבוא עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך, וכל אחת ואחת היו בה כיוצאי מצרים, חוץ משלש שהיו בהן כפלים כיוצאי מצרים." וכך גם בימי אגריפס, כמובא בגמ' פסחים סד, ב: "נמצאו שם שישים ריבוא זוגי כליות, כפלים כיוצאי מצרים." משום כך, לדעתו התנאי הוא שיהיו כל ישראל, או לפחות רובם החיים באותה תקופה, יושבים בא"י. ולזה נתכוון, לדעתו, גם רבנו גרשום, שמספרם של העולים עם עזרא (40,360) לא היה אלא עשירית מכלל ישראל שחיו באותה תקופה בעולם. ואע"פ שאיננו יודעים כמה היו ישראל באותה תקופה, מכל מקום - הוסיף הרגמ"ה - "הכי גמירי [דלעולם] אין ישראל פחותים משישים ריבוא". ולא בא לומר בזה שזהו המספר הנחוץ, אלא בא לומר שבא"י באותה תקופה לא ישבו אפילו עשירית מהעם.

ג. הרואה בתי ישראל ביישובן

לפי הברייתא בברכות נח, ב: "הרואה בתי ישראל - ביישובן אומר: ברוך מצבי גבול אלמנה; בחורבן אומר: ברוך דיין האמת. בתי אומות העולם - ביישובן אומר: בית גאים יסח ה'; בחורבן אומר: אל נקמות ה' אל נקמות הופיע." לדעת הרשב"ץ בפירושו לברכות, לשון הברכה "מצבי גבול אלמנה" מבוסס על המשך הפסוק במשלי (טו, כה) שמשמש לאמירה בעת שרואה בתי אומות העולם - "בית גאים יסח ה', ויצבי גבול אלמנה" - והוא מוסיף: "וישראל בגלות הם כאלמנה". לדעת המהרש"א "מצבי גבול אלמנה" נסמך על הפסוק באיכה (א, א) "רבתי עם היתה כאלמנה", שנאמר על ישראל שבארץ בחורבן בית ראשון.

19 וכן כתב הר"י רוזנטאל (כרם ציון - אוצר התרומות, עמ' 8-3) שמלחמת ששת הימים היא קנין כיבוש מלחמה, ועמו חזרו קדושת הארץ וחיוב תרו"מ מדאורייתא גם בשטח כיבוש עולי מצרים.

נפקא מינה בין שני הסברים אלו, שלפי רש"י לכאורה אמירת הברכה היא גם כשרואה בתי ישראל בחו"ל; ואילו לפי המהרש"א דווקא כשרואה אותם בארץ. ואכן, יש שביאר שבאמירת ברכה זו שונה דין חו"ל מהארץ, וכפי שיבואר להלן. הגירסה בגמרא היא: "הרואה בתי ישראל". כך גרסו הלכות-גדולות, רש"י, רמב"ם (הל' ברכות י,ו), סמ"ג, ראבי"ה, האשכול, רא"ה, רא"ש (ברכות ט,ו), רבנו ירוחם, הרוקח, טור (או"ח סי' רכד) ואבודרהם. אבל הר"י (מגב, בדפי הר"י) גרס: "הרואה בתי כנסיות" של ישראל, וכן היא גירסת המאירי וכלבו (סי' פז). גירסה מיוחדת זו שבר"י צויינה ע"י ר' יוסף קארו בכסף-משנה (הל' ברכות י,ו) ובבית-יוסף. בב"ח כתב שיש לתקן את גירסת הר"י, ולגרס: "בתי ישראל".

נראה שאין לפנינו הבדלי גירסה בנוסח הגמרא, אלא אף הר"י גרס בגמרא כלפנינו, "בתי ישראל", אלא שפירש שכיון שההלכות שלו מכוונות לעם ישראל שבתקופתו, היושב בחו"ל, הרי שבחו"ל הברכה נאמרת דווקא על בתי כנסת.²⁰ את ההסבר לכך נתן ה"ר צבי יהודה הכהן קוק (בהערותיו לעולת-הראיה ח"ב עמ' תכב): בתי כנסיות בחו"ל הם תשלומין לעיקר יישובם של ישראל שהוא בא"י, כמו שאמר רבי יוחנן (ברכות ח,א) דאיכא סבי בבבל משום דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא. סיוע לדבריו יש בחידושי הגר"א שהסביר את מאמר חז"ל במסכת מגילה (כט,א), "עתידין בתי כנסיות שבבל שייקבעו בארץ ישראל", בגלל ד"מקדמי ומחשכי לבי כנישתא" והמקום נתקדש על ידי תורה ותפילה. לכן בתי כנסיות בחו"ל הם כמו "על האדמה" - אדמת ארץ ישראל.

רש"י פירש: "ברוך מצבי גבול אלמנה - כגון בישוב בית שני". המהרש"א פירש, שכוונתו לבנין בית המקדש. אם כוונתו דווקא לבנין הבית, מדוע דווקא בבית שני? אלא כוונתו לתקופת בית שני. ועדיין קשה, מדוע דווקא אז? וכי בכל זמן אחר פטורים מברכה זו?

נראה שהביטוי 'כגון' פירושו כעין, כדוגמא; וכוונת רש"י היא שחיוב הברכה הוא כאשר עם ישראל חי במצב הדומה למצבו בתקופת בית שני. וכך פירש בבית-יוסף (או"ח סי' רכד, אות ז), שהצבת גבול אלמנה הוא כמצבם של ישראל בעת ששבו מגלות בבל, והכוונה היא "לבתי עשירי ישראל בתוקפן ובגבורתן", ויכשישראל מיושבין בלא שטן ופגע רע". כהסבר שני כתב: "שאע"פ שישאל מיושבים בתוקף וגבורה בקצת מקומות, אין מברכין עליהן אלא אם כן היא בארץ ישראל ובזמן הבית". נפקא מינה בין שני הסברים אלו בעת שיושבים

20 ראה עוד הרב מרדכי כהן, "התורה והמדינה", כרך ט-י, עמ' תקלד-תקלו.

ישראל בארצם ובשליטתם, אך בעוונות הרבים אין להם בית מקדש, כבימינו אנו. לפי ההסבר הראשון חלה החובה לברך "מצייב גבול אלמנה" (ולפי הב"ח בתקופה כזו, שישראל יושבים בארצם, החיוב הוא אף בחו"ל), ואילו להסבר השני יש להמתין עד לבנין הבית במהרה בימינו.

אם בחבורו בית-יוסף עדיין התלבט מרן בכוונת רש"י, האם כוונתו רק כשביהמ"ק קיים, הרי בשולחנו הטחור, שבו השמיט את הדינים הנוהגים בזמן הבית, הכריע (בסעיף ז'): "הרואה בתי ישראל בישובן, כגון בישוב בית שני, אומר: ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם מציב גבול אלמנה." מדוע ראה לנכון להוסיף את פירושו של רש"י (כגון ביישוב בית שני) להלכה הפסוקה? על כרחך דבר הלכה בא להשמיענו בזה, שחיוב הברכה הוא בעת שישראל יושבים בארצם, כבימי בית שני.

בפרי-מגדים (משב"ז רכד, ב) פסק שבשל הספק למה כוונת רש"י - לחזרת ישראל לא"י או לבנין בית המקדש (ואולי גם לבתי כנסיות בלבד) - לכן מספק יש לברך בלא שם ומלכות, וכך מובא במשנה-ברורה (רכד, ב). נמצא שבזמננו, משחזרו ישראל לשלוט בארצם, חלה החובה לברך ברכה זו, אמנם - בשל הספיקות הנ"ל - בלא שם ומלכות.²¹

ד. שש תקיעות שהיו תוקעין בערב שבת

בשו"ע (או"ח סי' רנו) נפסק: "כשהיו ישראל בישובן היו תוקעין בערב שבת שש תקיעות." שינה פה המחבר מלשון הרמב"ם, שכתב "כל מדינות ועיירות של ישראל תוקעין בהן שש תקיעות" (הלי שבת ה, יח), ומלשון הטור: "שש תקיעות תוקעין בערב שבת", ונקט לשון שיותר נוטה לסיפור הסטורי מאשר להוראת הלכה.

בביאור-הגר"א ציין שמקור הלכה זו הוא במשנה בסוכה (נג, ב) ובשבת (לה, ב), שם נאמר: "אין פוחתין מעשרים ואחת תקיעות במקדש... ובערב שבת היו מוסיפים שש - שלש להבטיל את העם ממלאכה, ושלש להבדיל בין קודש לחול." בספר דמשק-אליעזר ביאר שהגר"א הוסיף על דברי באר-הגולה את המשנה בסוכה, מפני שבכך מובן הלשון "כשהיו ישראל בישובן היו תוקעין". במשנה בסוכה נאמר "היו מוסיפים" - דמשמע בעבר, כשהיו בארץ ישראל, ולא עכשיו.

21 ע"י הר"י אריאלי, עינים-למשפט ב"ב כד, ב; הרב רפאל קצנלבוגן, להלן הערה 22. [הרצ"ה קוק, כדי לצאת ידי ספקות אלו, היה, בהגיעו למקום ישוב חדש, קורא את הגמרא מתחילתה, היינו מ"יתנו רבנן", וכולל באמירתו את הברכה בשם ומלכות. ומעתה ממה נפשך: אם נתחייב בברכה - חרי בך; ואם לאו - לא אמר ברכה זו אלא בדרך לימוד. - הערת עורך (א"י)].

ועדיין לא מובנת לשונו של המחבר "כשהיו ישראל בישובך", שהרי לפי המבואר לעיל היה לו לכתוב "בארץ ישראל היו תוקעין", או: "בזמן המקדש היו תוקעין". ועוד, מניין לו למחבר שהלכה זו נהגה רק "כשהיו ישראל בישובך"? לדעת הרב רפאל קצנלנבוגן,²² דייק זאת המחבר מלשון הרמב"ם, שכתב "כל מדינות ועיירות של ישראל" - דהיינו, כשישראל שולטים בהם. ואם כן יש בכך דבר הלכה לדורות: כשישלטו ישראל בארצם, יש לתקוע שש תקיעות בערב שבת. את ההלכה הזו הבליע המחבר בלשון "כשהיו ישראל בישובך", כיוון שבזמנו חלה התעוררות להקמת מדינה יהודית בגליל על ידי דון יוסף הנשיא. הלה השיג רשיון מהשולטן העותומני לתוכניתו, אך תוכניתו התבטלה בשל מלשינות.²³ על מנת שלא להיחשד כמורד במלכות נאלץ רבי יוסף קארו לנסח את ההלכה הזו בזהירות, כאילו הוא בא לתאר מצב היסטורי.

ה. סיכום וסיום

שלטון וריבונות יהודית בארץ ישראל אינם רק עניין הלכתי של קיום מצווה פרטית. אלה הם קיומו של הצו האלוקי (שמות יט, ג-ו): "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". ממלכה פירושה עם שיש לו ארץ משלו ושלטון משלו, ובכך חי את חייו כ"גוי קדוש", כדוגמא לאנושות כולה לחיים לאומיים ונורמליים. זוהי מטרתה ותכליתה של התורה - לתקן עולם במלכות ש-ד-י. לא יפלא אפוא שיש למצב זה של עם עצמאי בארצו ביטוי בהלכות רבות, שניתן לקיימן דווקא במצב זה, תחת שלטון ריבוני ועצמאי של ישראל בארצו.

22 הרב רפאל קצנלנבוגן, תושבע"פ גלי לא (תשי"ן) סעיף ב, עמ' צו. הנ"ל, "באר ראוי", ירושלים תשמ"ב, עמ' רו.

23 על פרשה זו ראה בהקדמתו של בצלאל לנדוי לשו"ת אבקת-רוכל, ירושלים תשי"ד, עמ' ח-ט. על הקשרים שבין ר' יוסף קארו לבין משפחת דון יוסף הנשיא, ראה שו"ת אבקת-רוכל סי' פ-פא; בספרו של פרופ' בצלאל רות, בית-נשיא (תייא תשי"ג) ושל יעקב רוזן, דונה-גרציה (ירושלים תשי"מ).